

**УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК
КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)
ТА РИТОРИКИ**

У статті порушено надзвичайно актуальну проблему культури української мови, зроблено спробу окреслити найважливіші ознаки та шляхи вдосконалення особистої культури мовлення. Ідеться, зокрема, про мовну підготовку в системі вищої освіти, про мовні курси та спецкурси, які, формуючи у студентів стійкий культуромовний орієнтир і вдосконалюючи засоби мовної комунікації, збагачують діапазон гуманітарного й науково-технічного мислення, а відповідно й рівень освіченості, комунікабельності, професіоналізму майбутнього фахівця.

Ключові слова: українська мова, культура літературної мови, мовні норми, навички культури мовлення, мовна комунікація, гуманітаризація, професіоналізм.

В статье затронута чрезвычайно актуальная сегодня проблема культуры речи, предпринята попытка сформулировать важнейшие приметы этой культуры и пути ее совершенствования. Речь идет, в частности, о языковой подготовке в системе высшей школы, о языковых курсах и спецкурсах, которые, формируя у студентов устойчивый ориентир на речевую культуру и совершенствуя средства языковой коммуникации, обогащают диапазон гуманитарного и научно-технического мышления, а соответственно и уровень образованности, коммуникабельности, профессионализма будущего специалиста.

Ключевые слова: украинский язык, культура литературного языка, языковые нормы, навыки культуры речи, языковая коммуникация, гуманитаризация, профессионализм.

This article exposes today's burning issue concerning Ukrainian language culture and means of it improvement in the higher education system. Basing on language works and Masters of words experience there was made an attempt to outline the major features and ways of personal speaking culture improvement. The main task of which is to educate grammatical skills of verbal communication, propaganda and mastering literary norms in the words usage, grammatical language designing in pronunciation and emphasis, non-acceptance of the distorted speech. It is
© **Вознюк Г. Л., Куньч З. Й., 2016**

about language education in the high school, about language courses and special courses that are forming in students resistant cultural – language landmark and by improving means of verbal communication are enriching the range of humanitarian and scientific technical thinking and accordingly increasing the level of education, communication and in general professionalism of the future experts. On the writing level mastering of a such skills is provided by Ukrainian language program (for specific purposes) and on speaking level – the rhetoric basic program. This courses are directing students to do their best in the school linguistic knowledge, develop speech skills, more conscious mastery of literary language norms, improving literacy those qualities that are important in any sphere of human activity. Knowledge has to promote respect and honor to the state language, has to skillfully stimulate the desire to speak Ukrainian language and nurture a sense of responsibility for the language. Production of high speaking and writing culture as an indicator of advanced intelligence and general culture of a person has undoubtedly big social and state political importance that provides an effective level of verbal communication in educational production teams, and noble the relations between people, and elevates the level of culture and spirituality in general.

Key words: Ukrainian language, culture of the literal language, linguistic norms, cultural speech skills, lingual communication, liberalization, professionalism.

Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання. Вона передбачає також смислову точність, багатство і різноманіття словника, логічну послідовність, чіткість, виразність мовлення тощо. Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в кожній національній спільноті й стає предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до виражальних можливостей слова та до престижу своєї мови. «Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови», – переконливо стверджував І. Огієнко [4, с. 12]. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, «народної» й потребує постійного дбайливого догляду.

Т. Гриценко справедливо зазначає: «Якщо людина володіє культурою мовлення, то про неї кажуть, що це людина розвинутого інтелекту і високої загальної культури» [1, с. 50]. За всієї своєї природної стихійності мова, як дзеркало мислення, а відповідно й дзеркало інтелекту та духовного світу кожної

людини, має бути належно огранена, упорядкована, унормована задля успішного виконання своєї комунікативної функції і суспільно-креативної місії. Лише тоді вона стане тим «дорогим діамантом» (В. Самійленко [11, с. 397]), котрий привабить, принесе і користь, і втіху. На жаль, порушенням норм різнорідними лінгвістичними ляпсусами, суржикованими висловами аж рясніє мовлення наших громадян, а це знижує рівень гуманітарної, а відтак і професійної культури та й загалом людської спроможності нашого суспільства. Для багатьох категорій мовців підвищення власної мовної вправності – це один із професійних обов'язків, зокрема, для освітян, працівників культури, державного апарату, засобів масової інформації, духовенства. Особлива відповідальність на працівниках радіо й телебачення, для яких мова є прямим «знаряддям праці». Так само актуальними є проблеми мовної культури для керівників різного рівня, політиків, громадських діячів, інженерів, службовців – усіх, чиє професійне життя постійно пов'язане з комунікацією.

Цій проблемі в різні періоди приділили пильну увагу такі відомі дослідники, як Б. Антоненко-Давидович [1], Т. Гриценко [2], С. Єрмоленко [3], А. Капелюшний [5], С. Караванський [6], А. Коваль [7], І. Огієнко [8], О. Пономарів [9], Я. Радевич-Винницький [10], І. Фаріон [12] та ін.

Науковці переконливо доводять, що культура мови має велике національне й соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективно здійснення мовних функцій, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення [2, с. 208–209]. Завдання цієї статті – на підставі виокремлення основних ознак культури мови виявити шляхи вдосконалення мовних навичок під час занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики.

Окреслимо основні ознаки культури мови:

1) змістовність – варто ретельно продумувати текст й основну думку висловлювання; розкривати їх повно; говорити

й писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого; добирати матеріал, якого не вистачає;

2) правильність і чистота – потрібно дотримуватися норм літературної мови, зокрема орфоепічних, граматичних, лексичних, синтаксичних тощо;

3) точність – варто з-поміж численних синонімних рядів добирати слова й вислови, будувати речення так, щоб якнайточніше передати зміст повідомлення;

4) логічність і послідовність – говорити і писати треба так, щоб забезпечувати смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті; складати план виступу чи повідомлення; систематизувати підібраний матеріал; уникати логічних помилок;

5) багатство – потрібно використовувати різноманітні мовні засоби, зокрема афоризми, прислів'я, приказки, різмаїті фігури і тропи, варіювати їх, уникати не виправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень тощо;

6) доречність – формулюючи думки, потрібно враховувати, кому адресовано висловлювання, як його буде сприйнято за певних обставин спілкування;

7) виразність й образність – добирати слова й будувати речення потрібно так, щоб якнайкраще, щонайточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні і вміти впливати на співрозмовника.

З того, як людина говорить, можна уявити її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурніша людина, тим розвиненіша її мова, багатша лексично, різмаїтіша епітетами, метафорами, влучніша вживанням прислів'їв, приказок, афоризмів. Мовна культура – це надійне опертя у вираженні незалежності думки, розвиненості почуттів, невід'ємний чинник людського спілкування.

Студентський колектив є сприятливим середовищем для піднесення такої культури. Для того, щоб мова майбутніх фахівців була, кажучи відомими словами М. Рильського, «чистіша від сльози», варто прислухатися до поради поета та «пильно й ненастанно» полоти мовні бур'яни [11, с. 383], що, на жаль, буйно розрослися й у повсякденному вжитку, і в пресі та

на телебаченні, і в науково-технічному мовленні. Системна мовна підготовка сучасного студента мусить передбачати оволодіння навичками культури мовлення як на писемному, так і на усному рівні. На писемному рівні засвоєння таких навичок передбачає програма з української мови (за професійним спрямуванням), а на усному – програма з риторики. Ці курси спрямовують студентів на вдосконалення шкільних мовностилістичних знань, вироблення навичок культури мовлення, свідоміше й суспільно требуване оволодіння нормами літературної мови, ознайомлення з науковими засадами орфографії та пунктуації, підвищення рівня грамотності – якостей, таких потрібних у кожній сфері людської діяльності.

Основне завдання культури мови – виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові й наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику [3, с. 8–15]. Під час занять варто не лише повторити й закріпити здобуті ще в середній школі знання основних лексичних, орфоепічних, орфографічних, граматичних норм та ліквідувати окремі прогалини в їхньому засвоєнні, а й розширити ці знання й навички, систематизувати їх, домогтися глибшого розуміння студентами мовних явищ, навчити студентів критично ставитися до власного мовлення й постійно вдосконалювати загальну культуру усного й писемного спілкування. Заняття мають сприяти формуванню поваги й шани до державної мови, стимулювати бажання майстерно володіти нею, виховувати відчуття власної відповідальності за неї.

Курс української мови (за професійним спрямуванням) – це перший імпульс, поштовх до самовиховання, плекання культури мовлення та спілкування. Цей ключ до мовного самовдосконалення, який студенти дістануть на заняттях під керівництвом викладача, може потім стати «золотим ключиком», що, образно кажучи, відчинятиме його власникові двері та серця, стане мірилом професіоналізму, освіченості, комунікабельності, інтелігентності, морально-етичних чеснот майбутнього фахівця. Перспективність курсу полягає і в тому, що він виробляє підходи

й певну методику, створює стійкий орієнтир на культуру мовлення та спілкування; на цій основі можна зводити будову подальших мовно-гуманітарних знань. У такому сенсі цей курс є вагомим підживленням гуманітаризації вищої освіти, а також важливим елементом формування патріотично-державницької свідомості сучасного українського студентства.

Відповідно до навчальної програми під час практичних занять з української мови (за професійним спрямуванням) варто звернути увагу на закріплення писемних навичок, зокрема таких:

1. Дотримання мовної норми на лексичному, правописному, морфологічному та синтаксичному рівнях, адже будь-яке порушення мовних норм відволікає увагу слухачів від змісту висловлювання, знижує авторитет промовця. Досягнення правильності мовлення – довготривалий процес. Варто скеровувати студентів на ретельну й цілеспрямовану роботу зі словниками, спеціальною мовознавчою літературою. Вони мусять також багато читати, уміти слухати нормативне мовлення інших людей тощо. Виконання різноманітних письмових вправ має закріплювати ці навички.

2. Досягнення максимальної точності висловлювання. Активно опрацьовуючи матеріали зі стилістики та культури мови, словники й довідники різних типів, студент має продемонструвати певний рівень оволодіння стилістичними ресурсами, мовними засобами вираження думки тощо. Велике значення для точного мовлення мають синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова. Добираючи слово із синонімічного ряду, мовець має брати до уваги стильове навантаження слова, його емоційно-експресивне значення, належність до активної чи пасивної лексики тощо. Студенти мають усвідомити, що для досягнення точності в мовленні потрібно не лише глибоко, всебічно, досконало знати предмет мовлення, але й вичерпно й недвозначно вміти передати зміст мовними засобами, пам'ятаючи про чемність та ввічливість.

3. Вироблення навичок влучного, образного, доречного мовлення, збагачуючи пам'ять фразеологізмами, ідіомами, крилатими висловами, які увиразнюють думку. Студент має

розуміти, що людина, яка володіє великим словниковим запасом, може висловлюватися точніше, багатше, слова вибирати виразніші, описувати події барвистіше, ніж та, яка має бідний словник. Отож з метою збагачення власного словникового запасу варто виробити звичку записувати влучні вирази, слова й поступово вводити їх до власного мовлення.

Під час практичних занять з риторики звертають особливу увагу на закріплення усних навичок, зокрема таких:

1. Виголошення наукових і публіцистичних промов з метою виробити вміння говорити неквапливо, не ковтаючи слів, з логічними та виражальними паузами. Це сприяє також збагаченню лексичного запасу, дає змогу засвоїти усталені мовні конструкції.

2. Дотримання мовної норми на орфоепічному й акцентуаційному рівнях завдяки читанню вголос (особливо прозових текстів), використовуючи в цьому разі сучасні технічні засоби.

3. Уникнення під час мовлення слів-паразитів (наприклад, *значить, типу, ну, е-е-е, знаєш, як це* тощо), що не лише нічого не виражають, а й можуть своєю беззмістовністю спотворити сутність фрази.

Окреслимо найважливіші шляхи вдосконалення особистої культури мови, які студент під керівництвом викладача має засвоїти на заняттях (декалог культури мовлення):

1. Виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю й самоаналізу, пам'ятаючи відомий вислів, що будь-яка чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена.

2. Активно опрацьовувати навчальні матеріали із правопису, стилістики та культури мови, словники та довідники різних типів.

3. Вивчати мовлення майстрів слова (письменників, науковців, ораторів, акторів), використовувати їхній досвід у власній практиці.

4. Читати вголос (особливо прозові тексти) з дотриманням усіх аспектів нормативності (орфоепії та наголошування), використовуючи сучасні технічні засоби, зокрема аудіо- та відеозаписи.

5. Заучувати напам'ять художні та публіцистичні твори, що значно збагачує лексичний запас, дає змогу активно засвоїти поширені мовні конструкції.

6. Насичувати пам'ять фразеологізмами, ідіомами, крилатими висловами, що дають змогу зробити своє мовлення яскравішим, точнішим, дотепнішим і навіть лаконічнішим.

7. Виробити звичку говорити неквапливо, не ковтаючи слів, з логічними та виражальними паузами.

8. Привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень, щоденникових записів, ведення сімейної хроніки тощо.

9. Виробити звичку читати «з олівцем у руках», занотовуючи окремі фрази, афоризми, думки тощо, щоб згодом опрацювати їх.

10. Не допускати, щоб цікавий, вартісний вислів оминув вашу увагу.

Шляхів до мовної досконалості багато, але всі вони починаються з основного – з любові до рідної мови, з бажання й потреби майстерно володіти нею, досягаючи в цьому разі успіхів у власному професійному зростанні.

Отже, сучасний висококваліфікований фахівець, покликаний вирішувати нагальні організаційні, виробничо-технологічні проблеми, здійснювати науково-дослідний пошук, виконувати функції керівника колективу, не може обійтися без досконалого володіння всіма засобами мовного спілкування. Тому сучасна гуманітарна підготовка у вищому навчальному закладі має передбачати засвоєння навичок культури мовлення під час практичних занять, що ставлять за мету навчити студента секретів мовної комунікації, зокрема, дати йому навички підготовки виробничої наради, усного публічного виступу, формулювання тез наукової публікації, проведення зустрічі з діловими партнерами тощо. Важливе значення для вдосконалення культури мовлення має систематичне й цілеспрямоване практикування в мовленні – тематичне спілкування державною мовою під час практичних занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики, оскільки вміння й навички виробляються лише в процесі

мовленнєвої діяльності.

Вироблення високої культури усного й писемного мовлення як показника розвинутого інтелекту й загальної культури особистості має, безперечно, велике соціальне й державно-політичне значення: забезпечує ефективний рівень мовного спілкування в навчальних і виробничих колективах, ошляхетнює стосунки між людьми, підносить рівень моральності, духовності, культури суспільства загалом.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Книга, 2010. – 252 с.
2. **Гриценко Т. Б.** Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 268 с.
3. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. **Іванишин В.** Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
5. **Капелюшний А. О.** Стилістика. Редагування журналістських текстів / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2003. – 543 с.
6. **Караванський С.** Секрети української мови / С. Караванський. – Львів : БаК, 2009. – 344 с.
7. **Коваль А. П.** Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
8. **Огієнко І.** Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
9. **Пономарів О. Д.** Культура слова. Мовнестилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 238 с.
10. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2008. – 291 с.
11. **Рідна мово, ти ніжний цвіт...**: антологія поетичних творів про українську мову / упорядн. В. Федоренко. – К. : Грамота,

2007. – 528 с.
12. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.